

UDK 329.15:949.71
Izvorni znanstveni članak

Majsko savjetovanje rukovodstva Komunističke partije Jugoslavije u Zagrebu 1941. god. (Prilog razmatranju nekih pitanja)

IVAN JELIĆ

Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, SFRJ

O Savjetovanju rukovodstva KPJ, što ga je generalni sekretar Josip Broz Tito sazvao u Zagrebu na početku svibnja 1941. godine, tj. dva tjedna nakon kapitulacije Kraljevine Jugoslavije, relativno se znatno pisalo u povijesnoj literaturi. Savjetovanje je poglavito privlačilo pažnju u analizi političke djelatnosti rukovodstva KPJ u razdoblju neposredno nakon okupacije zemlje. Riječ je zapravo o prvoj etapi formuliranja strategije KPJ u pokretanju i vođenju narodnooslobodilačke borbe. U vezi s tim izvršene su podrobnije analize i dane bitne ocjene značenja Savjetovanja. Jednako se to odnosi na političke ocjene glavnih sudionika KPJ i na analize u historiografiji.

Ostala su, međutim, još uvijek manje-više bez odgovora neka pitanja koja su u vezi s razumijevanjem i potpunijim poznavanjem pojedinih važnih obilježja Savjetovanja. Riječ je o nekim obilježjima i momentima koji nisu sasvim ispitani i utvrđeni, tako da se može govoriti o postojanju pojedinih otvorenih pitanja.¹ Traženje odgovora na njih omogućilo bi da se Savjetovanje povijesno potpunije obradi i ocijeni, tj. razriješe neke nedoumice, ali i konstrukcije, koje se pojavljuju u vezi s tim pitanjima.

Zadaća je ovog rada da pokuša na osnovi postignutih rezultata i autorovih istraživanja određenije i potpunije odgovoriti na pojedina pitanja ili pokrenuti njihova daljnja istraživanja. Definiranje tih pitanja i pristup analizi utjecali su i na kompozicijski izgled ovog priloga. U njemu bi se pojedina pitanja analizirala ovim redom:

1. O izvornoj građi za upoznavanje Savjetovanja i povijesnoj literaturi koja je o njemu pisala;
2. O datumu održavanja Savjetovanja;

¹ Tako, npr., *Slobodan Nešović — Branko Petranović*, AVNOJ i revolucija. Tematska zbirka dokumenata 1941—1945, Beograd 1983, u vezi s Majskim savjetovanjem konstatiraju: »Nije sačuvan dokument o ovom savjetovanju, nije poznat ni tačan datum njegovog održavanja, kao ni zgrada u kojoj se zasedalo i sastav učesnika« (87, bilj. 1).

3. Tko su bili sudionici Savjetovanja;
4. Na kojem mjestu, tj. zgradi i stanu je Savjetovanje održano;
5. Što je bilo sadržaj rada Savjetovanja i u čemu je njegovo značenje.

Dakako da se ta pitanja donekle sadržajno podudaraju i isprepliću, ali se odvojeno razmatraju upravo zbog potrebe traženja odgovora na pojedina od njih koja su još otvorena.

O izvorima i literaturi

Da bi se analitički pristupilo razmatranju pojedinih pitanja, potrebno je prethodno konstatirati kakva je izvorna podloga za istraživanje i obradu Savjetovanja. Treba, naime, odmah konstatirati da je riječ o veoma malom broju prvorazrednih suvremenih dokumenata. Uz to, oni su u prvom redu važni za upoznavanje samog sadržaja rada Savjetovanja i njegova značenja. Zato za upoznavanje pojedinih navedenih pitanja posebno značenje ima memoarska građa o njima, pri čemu se u prvom redu misli na sjećanja pojedinih sudionika Savjetovanja. Svemu tome treba pridodati i određene izvore iz kojih se može posredno doći do nekih podataka i zaključaka.

Zbog toga se nameće potreba što detaljnijeg i minucioznijeg istraživanja te cjelokupne dokumentacije, kako bi se mogli rekonstruirati potrebni odgovori na postavljena pitanja.

Kao što je poznato, o samom Savjetovanju postoje dva osnovna dokumenta. Prvi dokument pod naslovom »Savjetovanje Komunističke partije Jugoslavije«, objavljen je u »Proleteru«, organu CK KPJ, u lipnju 1941. u okupiranom Beogradu.² Autor mu je Tito, a sadrži analizu tadašnje situacije, zaključke i smjernice za daljnji rad organizacija KPJ. S obzirom na kompozicijsku i sadržajnu strukturu može se zaključiti da taj Titov članak vjerno odražava karakter Savjetovanja i sadržaj njegova rada.

Drugi je dokument, u kojem se govori o Savjetovanju i njegovu značenju, Titov izvještaj Izvršnom komitetu Komunističke internacionale poznat pod naslovom »O položaju i događajima u Jugoslaviji«. To je tekst koji je Tito napisao u Beogradu potkraj svibnja ili na početku lipnja 1941, a u Moskvu je upućen posredstvom službenika ambasade SSSR-a u Beogradu, koji su ubrzo zatim napustili grad. U tom izvještaju Tito prvenstveno ukazuje na održavanje Savjetovanja kao dokaz da je KPJ »ostala jedinstvena« unatoč tome »što je Jugoslavija podijeljena među imperijalistima i što su stvorene nove granice«.³

Kako se vidi, riječ je o prvorazrednim suvremenim dokumentima koji govore o Majskom savjetovanju u neposrednoj funkciji djelatnosti KPJ. Me-

² *Proleter*, br. 3—4—5/1941 (usp. reprint izdanje: *Proleter*, organ Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije 1929—1942, Beograd 1968, 777—784). Dokument je više puta objavljan u različitim edicijama. Ukazujem na ove: *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslavenskih naroda*, tom II, knj. 2, Beograd 1954, 7—23; *Josip Broz Tito*, *Sabrana djela*, tom VII, priredio Radimir Vujošević, Beograd 1979, 26—40.

³ Dokument je objavljen u *J. Broz Tito*, *Sabrana djela*, tom VII, 18—25.

đutim, ni ti dokumenti nisu neposredni rezultat rada Savjetovanja u formalnom smislu riječi, iako se Titov članak u »Proleteru« uvelike može označiti takvim. Riječ je, naime, o tome da ne postoje neki dokumenti koji su u formalnom smislu riječi proizašli neporedno iz rada Savjetovanja kao što su Titov uvodni referat, rezolucija i zapisnik. Prema svjedočenju sudionika Savjetovanja, Tito je na njemu podnio uvodno izlaganje. Također, prema nekim podacima izrađen je i tekst rezolucije, tj. zaključaka Savjetovanja, i taj je tekst vjerojatno kasnije uključen u Titov članak.⁴ Za zapisnik se, međutim, to ne može utvrditi. Može se tek pretpostaviti da nije ni vođen, kao što to možda nije učinjeno u toku travnja ni kod prethodnih sastanaka članova CK KPJ i CK KPH, koji su se nalazili u Zagrebu. Činjenica je, međutim, da su se zapisnici sastanaka, tj. sjednica Političkog biroa CK KPJ u razdoblju neposredno prije okupacije zemlje vodili, a da se možda s tim prestalo u novoj, izvanrednoj situaciji koja je zasigurno utjecala na način održavanja sastanaka.⁵

Od suvremenih dokumenata, tj. onih koji su nastali neposredno nakon Savjetovanja, a u kojima se ono spominje, upućujem još na tri dokumenta: 1. Izjava Političkog biroa CK KP Hrvatske iz druge polovice srpnja 1941; 2. Izjava Pavla Papa za komisiju CK KPJ, 24. srpnja 1941; 3. Naknadna izjava Pavla Papa za komisiju CK KPJ, 25. srpnja 1941.⁶ U tim se dokumentima zapravo konstatira da je Savjetovanje održano i ukratko samo povezuje s razmatranjem nekih drugih pitanja. Oni se ovdje navode samo kao potvrda održavanja Savjetovanja i njegova značenja zbog pozivanja na nj radi utvrđivanja i ocjene nekih pitanja.

Suvremenim izvorima treba pridružiti i Dnevnik Vladimira Dedijera. U njemu je posredno konstatirao »savetovanje u Zagrebu«.⁷

Od dokumentacije koja ima izvornu vrijednost s obzirom na utvrđivanje pojedinih obilježja Savjetovanja, tj. traženja odgovora na naprijed definirana pitanja, glavnu pažnju privlače sjećanja sudionika Savjetovanja. I tom prigodom treba konstatirati da su ta sjećanja malobrojna, a sadržajno

⁴ *Isa Jovanović*, Neki podaci o radu partijske organizacije u Bosni i Hercegovini od 1939—1941. god., *Vojnoistorijski glasnik*, 4/1961, 142—143; isti, Savjetovanje Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu 13. jula 1941, Istočna Bosna u NOB-u 1941—1945. Sjećanja učesnika, sv. I, Beograd 1971, 67; *Blažo Jovanović*, Prvi dani ustanka u Crnoj Gori, Četrdeset godina, zbornik sećanja aktivista jugoslovenskog revolucionarnog radničkog pokreta, knj. 5, Beograd 1961, 161; *Vladimir Dedijer*, Dnevnik, prva knjiga, od 6. aprila 1941. do 27. novembra 1942, Beograd 1945, 18—19, navodi da je 6. V 1941. »prekucuo u dvanaest primjeraka rezoluciju sa sastanka plenuma CK u Zagrebu«.

⁵ Među dokumentima koji su u najnovije vrijeme dobiveni iz fonda Kabineta Predsjednika Republike, nalaze se i zapisnici sjednica Centralnog komiteta KPJ, 1. I 1941, 7—8. I 1941. i 7. II 1941 (Arhiv CK SKJ, Beograd, CK KPJ 1941/204, 205, 206).

⁶ Arhiv CK SKJ, CK KPJ 1941/176, 148, 149.

⁷ U Dnevniku je Dedijer, u vezi sa Savjetovanjem, među ostalim, zapisao: »Petak, 2. maj. Zemun. — Bio sam u Beogradu. Tražio me Lola Ribar da mu izradim neku objavu za put u Zagreb. I Đido — Đilas ide tamo. Neko je savetovanje u Zagrebu« (kao u bilj. 4, str. 18—19). U izdanju Dnevnika, objavljenog u Beogradu 1970, Dedijer je u bilješci dodao da se spomenuto Savjetovanje u prethodnom citatu odnosi na »Sastanak plenuma CK KPJ u Zagrebu početkom maja 1941« (22).

veoma fragmentarna. Riječ je o sjećanjima Edvarda Kardelja, Ise Jovanovića i Blaža Jovanovića.⁸

U političkim analizama i ocjenama Savjetovanje je privlačilo veliku pažnju. U pojedinim prigodama razmatrano je i ocjenjivano njegovo značenje, poglavito u sklopu djelatnosti KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji. Posebnu je pažnju Savjetovanju posvetio Tito u svojim predavanjima u Političkoj školi » Josip Broz Tito« u Kumrovcu, u ožujku 1977. god. Tom je prilikom detaljnije ukazao na rad Savjetovanja i njegovo značenje u pripremama KPJ za pokretanje narodnooslobodilačke borbe.⁹

Što se tiče historiografske literature, Savjetovanje je u njoj privlačilo pažnju u dva osnovna smjera. S jedne strane, riječ je o istraživanju mjesta i uloge Savjetovanja u evoluciji strategije KPJ u narodnooslobodilačkoj borbi i revoluciji, a s druge, riječ je o analizi smjernica Savjetovanja s obzirom na pokretanje oružane borbe u pojedinim jugoslavenskim zemljama. Rezultat je toga istraživanja nastanak većeg broja raznovrsnih povijesnih priloga.¹⁰

⁸ *Edvard Kardelj*, Iz uspomena na revolucionarni rad, objavljeno u Kardeljevoj knjizi: Problemi naše socijalističke izgradnje, knj. V, Beograd 1964, 310. Kardelj u tim sjećanjima daje zapravo samo podatak o održavanju Savjetovanja i o njegovu značenju. Sjećanja Ise Jovanovića i Blaža Jovanovića navedena su u nap. 4. Također je nekoliko Đilasovih memoarskih podataka o Savjetovanju zabilježio Dedijer (usp. bilj. 16).

⁹ *J. Broz Tito*, Borba i razvoj KPJ između dva rata, Beograd 1977, 59—61. Od ostalih tekstova navodim: *Aleksandar Ranković*, Majsko partijsko savjetovanje u Zagrebu, *Borba*, 1—2. V 1961 (objavljeno i u Četrdeset godina. zbornik sećanja . . . , knj. 5, 107—114); *E. Kardelj*, Tito i Komunistička partija Jugoslavije, zbornik: Tito i Savez komunističke Jugoslavije, Beograd 1979, 45—46; *isti*, Politička i vojna strategija narodnooslobodilačkog ustanka i socijalističke revolucije u Jugoslaviji i Titova stvaralačka uloga u njenom koncipiranju i realizovanju, na i. mi., 157—158; *Ivan Gošnjak*, Tito — strateg revolucije i tvorac narodne armije, Beograd 1964, 9.

¹⁰ Upućujem na neke važnije priloge: Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd 1963, 301—303; *Pero Morača*, Jugoslavija 1941, Beograd 1971, 99—105; *isti*, Tito strateg revolucije, Beograd 1977, 12—13; *Jovan Marjanović*, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, Beograd 1963, 57—61; *isti*, Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija 1941—1945, Beograd 1975, 38—39; *Milija Stanišić*, KPJ u izgradnji oružanih snaga revolucije 1941—1945, Beograd 1973, 11—13; *Pero Damjanović*, Tito pred temama istorije, Beograd 1977, 331—332; *Nikola Radačić*, Savjetovanje KPJ u Zagrebu početkom svibnja 1941, Iz starog i novog Zagreba, IV, Zagreb 1968, 335—341; *Ivan Jelić*, Majsko savjetovanje KPJ i njegovo povijesno značenje, *Naše teme*, 5/1981, 673—679; *Fabijan Trgo*, Majsko savjetovanje KPJ 1941, *Komunist*, 22. V 1981.

Od literature koja govori o Savjetovanju u vezi s radom organizacija KPJ u pojedinim jugoslavenskim zemljama, ukazujem na ovu: *Zdravko Antonić*, Organizatorska djelatnost KPJ za pripremanje i pokretanje ustanka u Bosni i Hercegovini 1941. godine, zbornik: 1941. u istoriji naroda Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1973, 196; *Drago Borovčanin*, Izgradnja bosansko-hercegovačke državnosti u uslovima NOR-a, Sarajevo 1979, 81—83; *Batrić Jovanović*, Crna Gora u NOR-u i socijalističkoj revoluciji, Beograd 1960, 27—30; *Radoje Pajović*, Kontrarevolucija u Crnoj Gori. Četnički i federalistički pokret 1941—1945, Cetinje 1977, 75—76; *Ivan Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937—1945, knj. 2, Zagreb 1981, 41—45; Narodnooslobodilna vojna na Slovenskem 1941—1945, Ljubljana 1976, 81—82; *Venceslav Glišić*, Komunistička partija Jugoslavije u Srbiji 1941—1945, knj. I (1941—1942), Beograd 1975, 24—25; *Danilo Kečić*, Pripreme za ustanak u Vojvodini 1941. godine, Istorija radničkog pokreta — Zbornik radova, sv. 3, Beograd 1966, 237—238.

O datumu održavanja Savjetovanja

Kad je riječ o utvrđivanju datuma održavanja Savjetovanja treba poći od toga da je u glavnim dokumentima konstatirano da je održano u početku svibnja.¹¹ Sličan se podatak navodi i u sjećanjima sudionika (Isa Jovanović, Blažo Jovanović). Na osnovi podataka koje donosi Dediđer u svom Dnevniku može se utvrditi još precizniji datum, tj. da je Savjetovanje održano 4. ili 5. svibnja. On navodi da je 3. svibnja ispratio u Zemun na vlak za Zagreb Ivu Lolu Ribara, a 6. svibnja konstatira da je prepisivao »rezoluciju sa sastanka plenuma CK u Zagrebu«.¹² Međutim, Dediđer je u svojoj knjizi »Josip Broz Tito — Prilozi za biografiju« naveo novi podatak o datumu održavanja Savjetovanja. Prema njemu, Savjetovanje je održano »krajem aprila 1941. godine«.¹³ Time je Dediđer zapravo korigirao podatak iz svoga Dnevnika kao važnog izvora, ne argumentirajući to nikakvim novim izvorima. Vjerojatno su pod dojmom toga novog podatka postupili i priređivači Zbornika dokumenata NOR-a, tom II/2, kad su objavljujući tekst o Savjetovanju iz »Proletera« označili taj dokument riječima: »Zaključci sa aprilskog savetovanja Komunističke partije Jugoslavije održanog u Zagrebu 1941. godine«. U objašnjenju tog dokumenta naveli su da je Savjetovanje »održano u drugoj polovini aprila 1941. god. u Zagrebu«, ali »zbog konspiracije, u dokumentu je napisano da je ono održano meseca maja«.¹⁴

Dediđer je, međutim, u svojoj opsežnoj knjizi »Novi prilozi za biografiju Josipa Broza Tita«, koju je zamislio kao nastavak prethodne, otišao još dalje u korigiranju datuma održavanja Savjetovanja. U vezi s tim navodi:

»Od kraja aprila pa do 6. maja 1941. Tito je u Zagrebu imao više konsultacija s predstavnicima KPJ iz raznih krajeva zemlje. Te konsultacije su održavane na raznim mestima u Zagrebu, u ilegalnim skrovištima koja su Titu stajala na raspolaganju. Ona su i poznata kao majska savetovanja, koja se često tretiraju kao jedan sastanak, mada nema ni zgrade ni prostorije za koju bi se takav skup vezivao.«¹⁵

Od pomicanja datuma s početka svibnja, kako je to zabilježio u Dnevniku, na kraj travnja, Dediđer je ovaj put otišao još dalje pribjegavši svojevrstnoj konstrukciji. Bez ikakvih novih argumenata iskonstruirao je kvalitetno nove podatke o Savjetovanju, dovodeći u sumnju njegovo održavanje. Dediđer je, naime, kao bitan novi moment istakao tvrdnju da Savjetovanje nije organizirano i održano kao zasbčan sastanak rukovodstva KPJ, nego da je riječ o Titovim susretima s pojedinim partijskim rukovodiocima, koji su imali konzultativni karakter. Njegova tvrdnja da se ne može govoriti o jednom sastanku nego o više njih, tako da su ta sastajanja »poznata kao majska savetovanja«, ostala je usamljen primjer u literaturi. Time se Dedi-

¹¹ U članku objavljenom u *Proleteru* navodi se da je Savjetovanje održano »početkom maja«, a u Titovu izvještaju Kominterni da je održano »u početku maja«. Također Pavle Pap u spomenutoj izjavi navodi da je Savjetovanje održano u svibnju (nap. 6).

¹² Usp. nap. 4.

¹³ Beograd 1953, 270—271.

¹⁴ Usp. J. Marjanović, *Ustanak i NOP u Srbiji 1941*, n. dj., 57 (nap. 56).

¹⁵ Rijeka—Zagreb 1981, sv. 2, 382.

jer zapravo odrekao podataka u Dnevniku i prvoj knjizi priloga za Titovu biografiju, a da nove tvrdnje ničim nije argumentirao.¹⁶

Pri utvrđivanju što preciznijeg datuma održavanja Savjetovanja treba konstatirati da se u povijesnoj literaturi pretežno navodi da je Savjetovanje održano na početku svibnja i da se po tome označava kao »Majsko savjetovanje«. Navedeni primjeri koji održavanje Savjetovanja stavljaju u drugu polovicu ili na kraj travnja ostali su gotovo usamljeni.¹⁷ Može se, dakle, zaključiti da povijesna literatura koja postavlja datum održavanja Savjetovanja na početak svibnja, polazi od uvažavanja glavnih dokumenata o Savjetovanju. Nema, dakle, razloga da se datiranje Savjetovanja u tim dokumentima dovodi u pitanje, pogotovu zbog toga što i ostali izvori to potvrđuju, a nasuprot tome, nema izvora koji bi mogli s razlogom izvršiti određenu korekturu. Tvrdnja da se u spomenutim primarnim dokumentima »zbog konspiracije« nije dao tobožnji pravi datum, tj. da je Savjetovanje održano potkraj travnja, nema nikakve čvršće osnove. Dok se u »Proleteru«, eventualno, i moglo operirati s tom okolnošću, nije bilo nikakva razloga da Tito u izvještaju rukovodstvu Kominterne prikriva datum koji je naveo.

Zbog toga, kad je riječ o utvrđivanju što preciznijeg datuma održavanja Savjetovanja, glavnu pažnju zaslužuju oni povijesni prilozi u kojima se to pokušalo učiniti. Osim spomenutih temeljnih izvora u kojima se konstatira da je Savjetovanje održano na početku svibnja, glavni je dodatni izvor na kojemu se temelje ti pokušaji spomenuti zapis u Dedijerovu Dnevniku. Taj zapis, naime, omogućuje da se preciznije odredi o kojim bi datumima na početku svibnja mogla biti riječ. Prema Dedijerovim podacima to bi moglo biti 4. ili 5. svibnja. U povijesnim priložima koji su pokušali preciznije odrediti datum održavanja Savjetovanja, poglavito je prihvaćen 4. svibnja.¹⁸ Mislim da bi se taj datum mogao prihvatiti kao

¹⁶ U knjizi Josip Broz Tito — Prilozi za biografiju, 270, Dedijer govori o Savjetovanju kao jednom sastanku: »Posle brižljivih priprema sastanak CK se održao u jednom stanu u Zagrebu i trajao je jedan dan. Prvo je Tito podneo detaljan izvještaj o stanju u zemlji, pa se posle prešlo na diskusiju.« Također se tom prilikom Dedijer poziva na sjećanje Đilasa, koji »ocjenjuje plenum CK KPJ u Zagrebu i govor druga Tita kao događaj od prvorazredne važnosti, jer je tu ustvari utvrdben jasan kurs kojim će KPJ ići našoj narodnoj revoluciji« (271). Za razliku od ispravnog podatka u toj knjizi, da su odluke Savjetovanja objavljene u *Proleteru*, Dedijer u Novim priložima za biografiju Josipa Broza Tita, sv. 2, 382, iznosi netočnu tvrdnju, da su zaključci objavljeni u Biltenu Glavnog štaba, u kolovozu 1941.

¹⁷ Ponegdje se uvažavaju oba termina, tj. da je Savjetovanje održano potkraj travnja ili na početku svibnja (npr. *Narcisa Lengel-Krizman*, Zagreb u NOB-u, Zagreb 1980, 103; *Marija Sentić—Narcisa Lengel-Krizman*, *Revolucionarni Zagreb 1918—1945 — Kronologija*, Zagreb 1979, 94).

¹⁸ Četvrti svibnja, kao datum održavanja Savjetovanja, navode u svojim radovima: *J. Marjanović*, Ustanak i narodnooslobodilački pokret u Srbiji 1941, n. dj., 57 (nap. 56); *isti*, Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija, n. dj., 38; *Vlado Strugar*, Jugoslavija 1941—1945, II izd., Beograd 1970, 38; *N. Radačić*, n. dj., 337; *Ivan Očak—Jovo Popović*, Končar, sekretar Partije, Zagreb 1976, 379. U knjizi Narodnooslobodilačna vojna na Slovenskem 1941—1945, n. dj., 81 (nap. 7), navodi se da je Savjetovanje najvjerojatnije bilo 4. ili 5. svibnja. Priređivač sedmog toma Sabranih djela J. Broza Tita, R. Vujošević, navodi da je Savjetovanje »održano najverovatnije 5. ili 6. maja 1941« (207). U knjizi *Mehmedalija Bojšk—Selim Karović—Milo Leković—Arsen Soldo*, Partizanske staze. Titov ratni put 1941—1945, Sarajevo 1980, navodi se 6. svibnja kao datum održavanja Savjetovanja.

točan, jer ima najviše oslonca u izvorima. To bi se ogledalo u ovim momentima: a) Taj se datum funkcionalno uklapa u pojam »početak svibnja«; b) na osnovi Dedijerova podatka u Dnevniku da je 6. svibnja prepisivao »rezoluciju sa sastanka plenuma CK u Zagrebu«, može se zaključiti da je tekst toga dokumenta dobio vjerojatno prethodnog dana.¹⁹ Tim momentima može se dodati i jedan usporedni pokazatelj. Prema raspoloživim podacima, odmah nakon Savjetovanja održan je sastanak članova CK KP Hrvatske. To je moglo biti već 5. svibnja. Sastanak je sazvao sekretar CK KPH Rade Končar da upozna članove toga partijskog organa sa zaključcima Savjetovanja. »Na sastanku nas je — kako u svojim sjećanjima navodi član CK KPH Pavle Gregorić — Rade Končar upoznao s rješenjem CK KPJ da se pojedini članovi nacionalnih centralnih komiteta upute u pojedine krajeve sa zadatkom da s partijskim organizacijama na terenu izvrše pripreme za oružani ustanak.«²⁰

O sudionicima Savjetovanja

Pitanje utvrđivanja sudionika Savjetovanja usko je povezano s pitanjem same svrhe toga sastanka i priprema za nj. Riječ je o tome da su sastancima članova CK KPJ i CK KPH, kojih je bilo nekoliko u toku travnja, prisustvovali oni članovi koji su se nalazili u Zagrebu. Ti su sastanci imali posebno značenje u analizi nove situacije koja je nastupila napadom Trećeg Reicha i fašističke Italije na Kraljevinu Jugoslaviju, te njenim brzim slomom i okupacijom. Posebno je značenje imao sastanak CK KPJ 10. travnja, održan na sam dan ulaska njemačkih trupa u Zagreb, kad su ustaški elementi, koristeći se tom činjenicom, proglasili Nezavisnu Državu Hrvatsku. Na toj sjednici je osnovan Vojni komitet na čelu s Titom. Rezultat je toga sastanka i nastanak proglašenja CK KPJ narodima Jugoslavije, datiran 15. travnja, u kojemu je najviše partijsko rukovodstvo dalo ocjenu novonastale situacije.²¹

Po svoj prilici je na toj sjednici ili ubrzo nakon nje donesena odluka o sazivanju širega partijskog savjetovanja na koje bi se pozvali predstavnici nacionalnih i pokrajinskih rukovodstava. S obzirom na nastalu situaciju i zaključke sjednice od 10. travnja, potreba širega partijskog savjetovanja postavila se kao neophodna. »Mi smo morali unaprijed kazati — ocijenio je kasnije Tito smisao i značenje proglašenja od 15. travnja — što treba da budu rezultati borbe koju će narod voditi i koja je bila veoma krvava. To je značilo da više nema povratka na staro, na staru Jugoslaviju u kojoj su radne mase bile ugnjetene i eksploatisane, a narodi obespravljani, te da

¹⁹ Ponegdje se u literaturi navodi da je Savjetovanje održano u nedjelju, što se podudara sa 4. svibnja (*Jovo Popović*, Četvrt stoljeća revolucije — Majsko savjetovanje, *Vjesnik u srijedu*, 4. V 1966, 9—10).

²⁰ *Pavle Gregorić*, Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i Bjelovarskom okrugu 1941. godine. Sjećanja, Slav. Brod 1969, 65. Gregorić je u Zagreb došao iz Bjelovara oko 1. svibnja. Navodi da je sastanak članova CK KPH održan »poslije nekoliko dana« (64).

²¹ Proglas je objavljen u *J. Broz Tito*, Sabrana djela, tom VI, priredio Pero Damjanović, Beograd 1979, 189—191. O sastancima članova CK KPJ i CK KPH u Zagrebu usp. *I. Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937—1945, n. dj., sv. II, n. dj., 21 i d.

buduća Jugoslavija može biti samo slobodna, bratska zajednica ravnopravnih naroda.«²²

Zbog toga je trebalo brižljivo pripremiti organiziranje Savjetovanja. To se u prvom redu odnosilo na potrebu pravodobnog obavještanja svih nacionalnih i pokrajinskih partijskih rukovodstava, tj. upućivanja poziva pojedinim partijskim rukovodiocima da dodu na Savjetovanje. Tako brižljive i pravodobne pripreme svakako je posebno iziskivala tadašnja situacija. Okupacija zemlje i uspostava ustaškog režima donijeli su niz novih zapreka koje je trebalo prevladati.²³

Raspoloživi izvori dovoljno potvrđuju činjenicu da su te pripreme, koje je organizirala Centralna tehnika KPJ u Zagrebu, veoma dobro izvršene. Po kurirskim vezama na vrijeme su obaviješteni svi sekretari nacionalnih i pokrajinskih partijskih rukovodstava o sazivanju Savjetovanja u Zagrebu.²⁴ Prema tome, razlozi nedolaska pojedinih pozvanih rukovodilaca ne mogu se povezivati s tim pripremama. Pokazalo se da su oni bili druge prirode, u prvom redu drugih objektivnih okolnosti, izuzev nedolaska sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Metodija Šarla Satorova. Može se zaključiti da se na Savjetovanju okupila većina pozvanih, tj. da tek nekoliko njih nije došlo.

Najprije treba konstatirati da su Savjetovanju prisustvovali svi članovi Političkog biroa Centralnog komiteta KPJ osim Aleksandra Rankovića. To znači da su na tom sastanku bili: Josip Broz Tito, generalni sekretar KPJ, Edvard Kardelj, Rade Končar, Ivan Milutinović, Franc Leskošek i Milovan Đilas.²⁵ Tito se od sredine ožujka 1940. godine uglavnom nalazio u Zagrebu. Posljednji put je izbivao iz Zagreba potkraj ožujka 1941, kad je otišao u Beograd u vezi sa zbivanjima nakon potpisivanja protokola o pristupanju Kraljevine Jugoslavije Trojnom paktu i obaranja vlade Cvetković-Maček.²⁶ Kardelj se od kraja 1939. uglavnom nalazio u Zagrebu. Budući da je nakon 27. ožujka 1941. odlučeno da se Sekretarijat Političkog biroa CK KPJ preseli u Beograd, on je onamo prvi otišao. U Beogradu ga je zatekao početak rata i bombardiranje grada 6. travnja, pa je odmah krenuo u Zagreb, kamo je došao 9. travnja.²⁷ Od kraja studenog

²² *J. Broz Tito*, *Borba i razvoj KPJ između dva rata*, n. dj., 57.

²³ »Doći na ovaj plenum bilo je vanredno teško. Čitava Jugoslavija bila je ispresecana novim granicama, za putovanje iz grada u grad trebalo je imati specijalne dozvole, a pogotovo za kretanje iz jedne okupacione zone u drugu. Povrh svega, nemačka komanda je menjala izgled propusnica svaki treći, četvrti dan, da bi sprečila eventualno falsifikovanje« (*V. Dediđer*, *Josip Broz Tito*, Prilozi za biografiju, n. dj., 270).

²⁴ Centralnom partijskom tehnikom rukovodio je Pavle Pap, koji se od kraja 1938. nalazio ilegalno u Zagrebu (opširnije *Vojislav Milin*, *Pavle Pap Šiljo (1914—1941)*, *Istorija radničkog pokreta — Zbornik radova*, sv. 5, Beograd 1968, 310 i d.).

²⁵ Politički biro CK KPJ u tom sastavu izabran je na Petoj konferenciji KPJ, održanoj u Zagrebu 19—23. listopada 1940. Tito, Kardelj i Ranković sačinjavali su Sekretarijat Političkog biroa CK KPJ i uglavnom su se nalazili u Zagrebu, kamo su na pojedine važnije sastanke dolazili i ostali članovi Političkog biroa CK KPJ. O sastavu CK KPJ usp. opširnije *J. Broz Tito*, *Sabrana djela*, tom VI, 250—251; Izvori za istoriju Saveza komunista Jugoslavije. Peta zemaljska konferencija KPJ (19—23. oktobra 1940), Beograd 1980, priredili Pero Damjanović, Milovan Bosić i Dragica Lazarević, 558—560.

²⁶ *J. Broz Tito*, *Sabrana djela*, tom VI, 306—307.

²⁷ *Isto*, 309; *E. Kardelj*, *Iz uspomena na revolucionarni rad*, n. dj., 309—310.

1940. ilegalno je boravio u Zagrebu i Ivan Milutinović. Odatle je povremeno odlazio uglavnom u Beograd. Ondje se nalazio i potkraj travnja, odakle se vratio u Zagreb i bio na Savjetovanju.²⁸ Milovan Đilas nalazio se u Beogradu i, kako navodi Dedijer u Dnevniku, uputio se uoči samog Savjetovanja u Zagreb.²⁹ Sekretar CK KP Slovenije Franc Leskošek došao je na Savjetovanje iz Ljubljane.³⁰ Sekretar CK KP Hrvatske Rade Končar nalazio se u Zagrebu.³¹ Savjetovanju je prisustvovao i Pavle Pap, kandidat za člana CK KPJ.³²

Aleksandar Ranković, koji je bio i sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju, napustio je Zagreb oko sredine travnja i prešao u Beograd. Prema tome, prisustvovao je prvim spomenutim sastancima članova CK KPJ i CK KPH u Zagrebu nakon početka rata, a Savjetovanju nije prisustvovao.³³ Kako se iz Dedijerova Dnevnika vidi, iz Beograda je na Savjetovanje neposredno uoči njegova održavanja otišao Ivo Lola Ribar. Savjetovanju je prisustvovao u funkciji sekretara Centralnog komiteta SKOJ-a.³⁴ Dedijer, također, navodi podatak da je 3. svibnja u Zemunu ispratio na željezničku stanicu Spaseniju Canu Babović, organizacionog sekretara Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju.³⁵ Na osnovi tog podatka moglo bi se pretpostaviti da se i ona uputila iz Beograda na Savjetovanje. Međutim, iz memoarskog podatka, koji daje sama Babovićeva, vidljivo je da nije prisustvovala Savjetovanju. Ona navodi da su na Savjetovanje upućena dva člana Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju.³⁶ Međutim, u raspoloživim izvorima nema konkretne potvrde za taj podatak. Prema sjećanju člana Pokrajinskog komiteta Blagoja Neškovića, »od članova PK Srbije niko nije išao na sastanak u Zagreb posle 6. aprila.«³⁷ Sličan podatak daje

²⁸ *Ivan Matović*, Veliki vojnik Partije. Životni put narodnog heroja Ivana Milutinovića Milutina, Gornji Milanovac 1975, 49.

²⁹ Usp. nap. 7.

³⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, n. dj., 81. (nap. 7).

³¹ *I. Jelić*, Komunistička partija Hrvatske 1937—1945, sv. II, n. dj. 30. Končara je početak travanjskog rata također zatekao u Beogradu, koji je potom napustio i došao u Zagreb uoči 10. travnja (usp. *Ivan Očak*, Beogradski period života i rada Rade Končara, zbornik: Tri decenije revolucionarnih zbivanja u Beogradu 1920—1950, Beograd 1979, 148—150).

³² *V. Milin*, n. dj. 319 (usp. nap. 24).

³³ Ranković je boravio u Zagrebu od siječnja 1941. Uz obavljanje funkcije člana Sekretarijata Političkog biroa CK KPJ, neko se vrijeme nalazio i na mjestu sekretara CK KP Hrvatske umjesto Končara, koji je bio u Beogradu i obavljao Rankovićevu funkciju sekretara PK KPJ za Srbiju. Ta je zamjena izvršena Titovom odlukom. Kako sam navodi, Ranković je 17. travnja krenuo iz Zagreba u Beograd kamo je došao sutradan (ACK SKJ, MG 1652/6, Stenografske beleške razgovora sa A. Rankovićem, 1969; Usp. i *J. Marijanović*, Ustanak i NOP u Srbiji 1941, n. dj. 45, nap. 9).

³⁴ Usp. nap. 7. Dedijer navodi da je Lola Ribar 3. svibnja oputovao vlakom iz Zemuna u Zagreb.

³⁵ Kao u nap. 7.

³⁶ »Krajem aprila, ili početkom maja upućena su dva člana Pokrajinskog komiteta u Zagreb na savetovanje Centralnog komiteta KPJ, na kome su, pored ostalog, dobili direktive i zadatke za rad Partije u Srbiji« (*Spasenija Cana Babović*, Sećanje na neke događaje iz 1941. godine, *Vojnostorijski glasnik*, 4/1961, 52).

³⁷ ACK SKJ, MG/2062.

i Ranković.³⁸ Utvrđeno je da su iz Beograda Savjetovanju prisustvovali Lola Ribar i Milovan Đilas. Budući da je Đilas god. 1936. postao član Pokrajinskog komiteta KPJ za Srbiju i gotovo redovito prisustvovao njegovim sastancima, može se pretpostaviti da se njega smatralo delegatom iz Srbije.³⁹

Uz Leskoška iz Slovenije je Savjetovanju prisustvovao Miha Marinko, član CK KPJ i CK KP Slovenije.⁴⁰ Nema pouzdanih izvora je li uz Končara prisustvovao još netko iz Centralnog komiteta KP Hrvatske. Vjerojatnije je da nije nitko drugi sudjelovao.⁴¹ Iz Sarajeva je na Savjetovanje došao Isa Jovanović, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Bosnu i Hercegovinu.⁴² Na Savjetovanje je iz Crne Gore stigao Blažo Jovanović, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Crnu Goru, Boku, Sandžak i Kosovo i Metohiju.⁴³ Iz Novog Sada došao je Žarko Zrenjanin, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Vojvodinu.⁴⁴ Osim predstavnika iz Makedonije Sa-

³⁸ Na pitanje u spomenutom razgovoru 1969, što mu je bilo poznato o Majskom savjetovanju, Ranković je odgovorio: »Iako nisam prisustvovao ovom savjetovanju znam sasvim sigurno da je ono održano u Zagrebu i to maja meseca. To je majsko savjetovanje, poznato kao Majsko savjetovanje. Ne sećam se da li je neko iz Beograda prisustvovao. Ja mislim da nije niko, jer sam ja tek došao iz Zagreba. A to je i razumljivo, jer u to vreme nije bilo ni lako putovati, situacija je bila vrlo teška. Posle Majskog savjetovanja Tito i Polibiro prelazi u Beograd. Ja sam o tom savjetovanju napisao jedan članak pa se u njemu mogu videti neki podaci i karakter ovog savjetovanja« (kao u nap. 33). Rankovićev članak naveden je u nap. 9.

³⁹ U relevantnoj povijesnoj literaturi također nema spomena o tome da je netko iz PK KPJ za Srbiju prisustvovao Savjetovanju. Autor monografije Komunistička partija Jugoslavije u Srbiji 1941—1945, n. dj., *Venceslav Glišić*, izjavio je autoru ovog rada da se u dosadašnjim istraživanjima nije moglo utvrditi je li netko od članova Pokrajinskog komiteta prisustvovao Savjetovanju. Naprotiv, iz istraživanja proizlazi da nije bio nitko. Zbog toga je i Glišić suglasan s pretpostavkom da se Đilasa moglo tretirati kao predstavnika spomenutog rukovodstva na Savjetovanju (usp. i *V. Glišić*, *Razvoj i delatnost PK KPJ za Srbiju u Beogradu 1941—1942. godine*, zbornik: *Tri decenije revolucionarnih zbivanja u Beogradu*, n. dj., 233 i d.).

⁴⁰ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, n. dj., 81 (nap. 7). Marinko u svojim sjećanjima navodi zanimljiv podatak da je potkraj travnja došao u Zagreb s Tonetom Tomšičem, organizacionim sekretarom CK KP Slovenije, kojom prilikom su upoznali Tita i Kardelja s tekstom proglasa »Protimperialistične fronte« u povodu njena osnivanja. Navodi da im je sugerirano da se 1. svibnja ne vraćaju iz Zagreba zbog pojačane kontrole, pa su se vratili nešto kasnije. Međutim, Marinko ne govori o svom sudjelovanju na Savjetovanju (*Miha Marinko*, *Moji spomini*, Ljubljana 1971, 228—229).

⁴¹ U Zagrebu se osim Končara nije nitko nalazio od članova CK KPJ iz Hrvatske izuzev Josipa Kraša i Marka Orečkovića, koji su bili kandidati za članove CK KPJ. Može se, međutim, tek pretpostaviti da su oni ili jedan od njih eventualno prisustvovali Savjetovanju. Također nema pouzdane potvrde da su Savjetovanju prisustvovali neki drugi članovi CK KPJ. Tako npr. *J. Popović*, n. dj. (nap. 19), navodi da su Savjetovanju prisustvovali Vladimir Bakarić, Pavle Gregorić i Dragutin Saili. Međutim, oni u svojim sjećanjima ne potvrđuju taj podatak. Kasnije su *I. Očak* i *J. Popović*, n. dj., 378, ispravili taj podatak zaključujući: »Od partijskih rukovodilaca iz Hrvatske, to Savjetovanje ni jedan ne pamti, jer je vjerojatno iz Hrvatske bio prisutan samo Rade Končar.«

⁴² Jovanović navodi da mu je potkraj travnja došla u Sarajevo Valerija Pap, kurir CK KPJ, i prenijela mu poruku da dođe u Zagreb na Savjetovanje (kao u nap. 3).

⁴³ Kao u nap. 4.

⁴⁴ *D. Kecić*, n. dj., 237.

vjetovanju nije prisustvovao ni delegat Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju. Prema tome, na Savjetovanju su, kako je konstatirao Tito, »bili zastupljeni rukovodeći drugovi iz Srbije, Crne Gore, Hrvatske, Slovenije, Vojvodine, Bosne i Hercegovine«. Tito je također konstatirao da »zbog tehničkih razloga nisu mogli stići drugovi iz Makedonije i Dalmacije«. ⁴⁵ Dok je taj razlog doista vrijedio za delegata Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju, nedolazak predstavnika iz Makedonije bio je povezan s drugim pitanjima. ⁴⁶ Tada, međutim, Titu i ostalim sudionicima Savjetovanja nije mogao biti poznat pravi razlog zbog kojeg nije došao sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Makedoniju Šatorov. Ubrzo će se, međutim, ispostaviti da je Šatorov poduzeo akciju suprotnu Centralnom komitetu KPJ. On je povezo Pokrajinski komitet KPJ za Makedoniju sa Centralnim komitetom Bugarske radničke partije. Time je, zapravo, priključio makedonsku partijsku organizaciju BRP-u i prihvatio rukovodstvo nove partije. ⁴⁷ Da je Šatorov bio pozvan da dođe na Savjetovanje u Zagreb, može se zaključiti iz Titova pisma Pokrajinskom komitetu KPJ za Makedoniju potkraj srpnja 1941. U pismu se konstatira da je Šatorov »prekinuo sve veze sa CK KPJ poslije okupacije i nije se odazvao na poziv da dođe sa izvještajem CK-u«. ⁴⁸

Na osnovi izloženog može se zaključiti da je Savjetovanje imalo specifičan organizacioni oblik. Bio je to sastanak Političkog biroa CK KPJ i sekretara nacionalnih i pokrajinskih partijskih rukovodstava. Tito je svakako dao najpreciznije ime tom sastanku, označivši ga kao »savjetovanje rukovodećih drugova«. ⁴⁹

Q mjestu održavanja Savjetovanja

Također je bez odgovora ostalo i pitanje na kojem mjestu, tj. u kojoj je zgradi i stanu održano Savjetovanje. ⁵⁰ Dedijer je u svojim prilogima za Titovu biografiju, 1953, zabilježio ovaj podatak: »Posle brižljivih priprema sastanak CK se održao u jednom stanu u Zagrebu i trajao je jedan

⁴⁵ J. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VII, 26.

⁴⁶ Vicko Krstulović, sekretar Pokrajinskog komiteta KPJ za Dalmaciju, došao je u Zagreb kasnije, gdje je 8—10. VII 1941. prisustvovao sjednicama CK KPH i upoznao se sa snjericama za daljnji rad (*Vicko Krstulović*, *Dalmatinsko ljeto*, *Vjesnik*, 4. VI 1971).

⁴⁷ Usp. J. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VII, 215.

⁴⁸ Josip Broz Tito, *Sabrana djela*, tom VII, 58.

⁴⁹ Dedijer označava Savjetovanje kao Plenum CK KPJ, što je svakako neadekvatno, jer takav oblik okupljanja obuhvaća zapravo cjelokupni sastav Centralnog komiteta.

⁵⁰ U istraživanju nekih momenata u vezi s utvrđivanjem mjesta održavanja Savjetovanja pomogli su mi osobito razgovori s pojedinim sudionicima i suvremenikima, koji su mi dali niz dragocjenih podataka. Razgovarao sam s danas pok. sudionikom Savjetovanja Isom Jovanovićem, u Beogradu 23. III 1983. Također sam razgovarao s Ankom Rakoci i Gabrijelom Blažičko, čiji su stanovi u Zagrebu služili za sastanke članova i rukovodilaca KPJ-KPH. Također su mi neke podatke dali Marko Belinić i Josip Bahorić. Ugodna mi je dužnost da im se ovom prigodom svima najtoplije zahvalim na pomoći.

dan.«⁵¹ Na žalost, u daljnjim istraživanjima potpuno je bilo zanemareno pitanje utvrđivanja zgrade i stana gdje je Savjetovanje održano. Zbog toga su priređivači Titovih sabranih djela s pravom konstatali da za Savjetovanje nije »utvrđeno u kojoj je zgradi u Zagrebu održano«. ⁵² U literaturi, naime, koja bilježi sastanke članova CK KPJ i CK KPH u Zagrebu u toku travnja i svibnja ne navodi se podatak o zgradi i stanu održavanja Savjetovanja. Dok se tako u povijesnim radovima koji govore o Zagrebu u narodnooslobodilačkoj borbi, uz podatke o pojedinim spomenutim sastancima u travnju, navode i podaci u kojim stanovima su održani, dotle se za Savjetovanje taj podatak ne daje.⁵³ Svakako je na mjestu zaključak da, na žalost, nije bila organizirana neka intenzivnija istraživačka akcija radi utvrđivanja zgrade i stana gdje je održano Savjetovanje. Treba, dakako, istaći da je mnogo učinjeno u utvrđivanju točnih datuma i mjesta sastanaka najviših partijskih rukovodstava u Zagrebu 1941. god., ali je ostao i niz otvorenih pitanja. Kako se vidi, to se odnosi i na Savjetovanje.

Grada, koja može pružiti određene podatke u traženju odgovora na to pitanje, veoma je oskudna. Riječ je, zapravo, o memoarskoj građi, tj. sjećanjima sudionika i suvremenika a ti podaci zahtijevaju detaljnu i pažljivu komparativnu analizu.

U toku travnja i svibnja 1941. sastanci članova rukovodstava KPJ i KPH održavani su u Zagrebu na različitim mjestima, tj. stanovima. Glavna mjesta bila su ova: Hercegovačka ul. br. 65 (stan Jelene Manojlov Bugarke), Ilica br. 163 (stan Anke Rakoci), Bukovačka cesta, danas Prisoj br. 10 (stan Valenta Ivića), Solovljeva br. 10 (stan Deneša Vajsa), Švearova ul. br. 1 (stan Dragutina Blažička).⁵⁴

Međutim, za Blažičkov se stan u literaturi redovito navodi da je bio u Švearovo ul. br. 5. Na toj zgradi podignuta je 1949. i spomen-ploča čiji sadržaj obilježava sastanak CK KPH »polovinom 1941. god.«.⁵⁵ Jedino se za taj stan u literaturi navodilo da je u njemu održano Savjetovanje.⁵⁶

⁵¹ V. *Dedijer*, Josip Broz Tito, Prilozi za biografiju, n. dj., 270. J. *Marjanović*, Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija, n. dj., 38, navodi: »U Zagrebu je 4. maja u ilegalnim skloništim Centralnog komiteta održano savetovanje partijskih funkcionera iz cele zemlje.«

⁵² J. *Broz Tito*, Sabrana djela, tom VII, 208.

⁵³ Npr.: *Ivan Šibl*, Zagreb tisuću devetsto četrdeset prve, Zagreb 1967, 68; N. *Lengel-Krizman*, Zagreb u NOB-u, n. dj., 103; M. *Sentić* — N. *Lengel-Krizman*, Revolucio-narni Zagreb 1918—1945, n. dj., 94; I. Očak — J. Popović, n. dj., 377—379.

⁵⁴ O sastancima u tim stanovima usp. literaturu u nap. 53.

⁵⁵ Snimak ploče objavljen u *Stipe Ugarković* — *Ivan Očak*, Zagreb grad heroj. Spomen-obilježja revoluciji, Zagreb 1979, 207. U bilješci uz to obilježje autori su naveli podatak da je riječ o »stanu radnika, partijskog simpatizera Dragutina Blažička«, u kojem stanu je u lipnju 1941. održan sastanak CK KPH. Netočan je podatak na ploči da je sastanku prisustvovao Aleksandar Ranković, jer se on tada više nije nalazio u Zagrebu. Prema tekstu na ploči koji je zabilježio *Dušan Korač*, Spomenici i spomen-ploče u čast učesnika i događaja NOB na području Zagreba, Zagreb 1958, 27, vidljivo je da je na njoj bilo uklesano ime Pavla Gregorića, kao sudionika spomenutog sastanka CK KPH. Međutim, kako pokazuje tekst na snimku ploče u navedenoj knjizi Ugarkovića i Očaka, tj. kakav je danas, umjesto Gregorićeva, uklesano je naknadno Ugarkovićevo ime.

⁵⁶ *Jovo Popović*, n. dj. (nap. 19).

Prihvatio sam takvu mogućnost kao važno polazište u daljnjem istraživanju. Stan u Švearovoj vodio se i u evidenciji financijskih izdataka CK KPH i Mjesnog komiteta KPH Zagreb, koja je sačuvana i dijelom objavljena. U toj evidenciji, koju je vodio Dragutin Saili, član Političkog biroa CK KPH, a kontrolirao Rade Končar, kao sekretar CK KPH, bilježi se stan u Švearovoj kao »stan za sastanke«. ⁵⁷ I određeni podaci koje mi je u razgovoru dao Isa Jovanović, sudionik Savjetovanja, mogli su se prihvatiti kao potvrda za stan u Švearovoj br. 5. Međutim, Jovanovićev podatak kako se sjeća da ga je kurir vodio u neki stan u Ilici, pokolebao je prethodnu mogućnost. Naknadno se ispostavilo da je to bilo na mjestu. Ustanovilo se da je stan Dragutina Blažička bio u Švearovoj br. 1, a ne na broju 5. ⁵⁸

U razgovoru s Isom Jovanovićem, 23. ožujka 1983, on mi je, prisjećajući se Savjetovanja, naveo ove važnije momente:

- a) U Sarajevo mu je došla Valerija Pap, u svojstvu kurira CK KPJ, i obavijestila ga da treba doći u Zagreb na jedan sastanak. Zajedno su noću putovali vlakom i ujutro oko 9—10 sati stigli u Zagreb.
- b) Na mjesto sastanka vozili su se tramvajem. Ušli su u neku zgradu, po svoj prilici u Ilici. U zgradu se ulazi manjim stepeništem (desetak stepenica) u visoko prizemlje. U prvi stan lijevo uvela ga je Valerija Pap, koja je odmah zatim otišla. Bio je to manji stan.
- c) U stanu su se već nalazili Tito i pojedini članovi Političkog biroa CK KPJ. Otprilike u roku od jednog sata došli su i drugi, pa je Savjetovanje počelo. Trajalo je oko tri do četiri sata. Nakon završenog Savjetovanja Jovanović je poslije podne izašao iz te kuće s Končarom, koji ga je otpratio do željezničkog kolodvora, i Jovanović je zatim otputovao u Sarajevo.

Navedeni momenti upućivali su na potrebu daljnjih istraživanja. Po svom izgledu i položaju stan u Švearovoj 1 ne odgovara Jovanovićevu opisu. S druge strane, uvidom u stan u Ilici br. 163, ispoljila se vidljiva podudarnost s navedenim momentima. Riječ je o spomenutom stanu Anke Rakoci, koji je bio jedan od značajnih punktova sastajanja partijskih rukovodilaca i aktivista. U povodu dvadesetogodišnjice oslobođenja, na zgradi u Ilici br. 163 Udruženje boraca NOR-a općine Črnomerec postavilo je 1965. spomen-ploču čiji tekst glasi: »U ovoj zgradi održavali su se prije i u toku okupacije naše zemlje sastanci aktivista ilegalaca radničkog i narodno-

⁵⁷ Građa za povijest narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941—1945, knj. I, Zagreb 1981, 159.

⁵⁸ U policijskom kartonu D. Blažička navodi se podatak da stanuje u Švearovoj 1 (Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb, Policijski kartoni, 419). Da je taj podatak točan potvrdila mi je Blažičkova supruga Gabrijela u razgovoru 28. I 1985. Riječ je o većem stanu u suterenu u kojemu su se okupljali partijski rukovodioci. God. 1940. oko tri mjeseca u tom stanu je ilegalno boravio Končar. Dragutin Blažičko bio je član KPJ od 1939, veoma aktivan u podružnici Saveza metalških radnika u Zagrebu. U ljeto 1941. bio je na radu u Karlovcu, gdje se uključio u ilegalnu djelatnost partijske organizacije. Bio je uhapšen i u listopadu 1941. osudio ga je na smrt strijeljanjem ustaški prijekli sud. Podatke o stanu u Švearovoj 1 dao mi je i Josip Bahorić u razgovoru 18. X 1984. On je neko vrijeme također stanovao u tom stanu jer je zajedno s Blažičkom radio u tvornici »Ventilator« i zajedno s njim uhapšen u Karlovcu. Vjerojatno su u tom stanu održani neki sastanci CK KPH u svibnju i lipnju 1941.

Navedeni podaci potvrđuju da je spomen-ploča u Švearovoj 5 bila pogrešno postavljena.

oslobodilačkog pokreta, kojima su prisustvovali i rukovodioci KPJ.«⁵⁹ Inače, u literaturi postoje razlike i oko toga gdje je održan značajni sastanak članova CK KPJ i CK KPH 10. travnja 1941, kojim je rukovodio Tito. Prema nekim podacima, taj je sastanak održan upravo u stanu Anke Rakoci u Ilici br. 163, a prema nekima u spomenutom stanu željezničarskog radnika Valenta Ivića, na Bukovačkoj cesti, danas Prisoj br. 10. Ako je suditi po sjećanju Edvarda Kardelja, koji navodi da je »posle sednice sišao na Ilicu« i da su Nijemci »već sa tenkovima prolazili njome«, moglo bi se prije zaključiti da je i sastanak 10. travnja održan u Ilici br. 163.⁶⁰

Prethodna analiza, koja je uzela u obzir sve dosad raspoložive podatke i momente, usprkos određenim nedorečenostima, upućuje na zaključak da je Savjetovanje održano u stanu Anke Rakoci u Ilici br. 163. Može se očekivati da će eventualni novi podaci omogućiti da se potvrdi taj zaključak.

O sadržaju rada Savjetovanja i njegovu značenju

Kao glavne razloge za održavanje Savjetovanja Tito je istakao potrebu da se KPJ »organizaciono prilagodi novim uslovima«, da se »izvuku pouke i zaključci« iz kratkotrajnog razdoblja travanjskog rata i ocijeni uloga KPJ, te da se »utvrde zadaće« koje se postavljaju pred KPJ u uvjetima razbijanja i okupacije zemlje.

U skladu s tim glavnim razlozima bio je i rad Savjetovanja. Prema svjedočenju sudionika glavno su obilježje radu Savjetovanja dali ovi momenti:

a) Uvodni referat koji je podnio Tito i u kojemu je bila sadržana analiza i ocjena novonastale situacije u zemlji i izložena gledišta o daljnjoj ulozi KPJ.

⁵⁹ Ta spomen-ploča nije registrirana u navedenoj knjizi Ugarkovića i Očaka (nap. 55). Stan Anke Rakoci u Ilici br. 163 nalazi se u visokom prizemlju, lijevo. S ulice se u zgradu ulazi kraćim stepeništem. U stanu i danas živi Anka Rakoci, inače sestra Josipa Tucmana, koji je u svibnju 1941. postao sekretar Kotarskog komiteta KPH za kotare Samobor i Zagreb vanjski (*Ivan Šibl*, Zagreb 1941, n. dj., 390). Anka Rakoci mi je izjavila u razgovoru 1. II 1985. da u tom stanu boravi od 1936. i da je on od tada na raspolaganju partijskoj organizaciji. Sjeća se da su u stanu osobito česti sastanci bili nakon okupacije zemlje, te da su u nj više puta dolazili Končar i Pap. Stan je bio prilično pogodan za ilegalne sastanke, jer se u nj moglo brzo ući, a i napustiti ga u slučaju opasnosti. Moglo se, naime, stubištem izaći na suprotnu stranu, tj. na dvorište i nestati u susjednim ulicama. Također se u slučaju potrebe moglo iz stana kroz prozor skočiti u dvorište. Budući da je riječ o visini od oko tri metra bio je na prozoru od malog hodnika učvršćen konopac za spuštanje. Marko Belinić, tada član Mjesnog komiteta KPH Zagreba, ističe da su u tom stanu održavani brojni sastanci tako da je nazivan »partijskim štabom« (Belinićeva izjava autoru, 28. I 1985). Sastanci su održavani u prvj sobi lijevo.

⁶⁰ *Edvard Kardelj*, Iz uspomena na revolucionarni rad, n. dj., 310. I navedena literatura u nap. 53 navodi podatak da je sastanak 10. travnja održan u Ilici br. 163. U Titovim Sabranim djelima, tom VI, 309—310, navodi se, međutim, da je sastanak održan na Bukovačkoj cesti. Prema podacima koji se navode u literaturi u nap. 53, u tom stanu održan je sastanak članova CK KPJ i CK KPH narednog dana, tj. 11. IV.

b) Izvještaji sudionika Savjetovanja o stanju i djelatnosti partijske organizacije u pojedinim jugoslavenskim zemljama, posebno s obzirom na protekli rat i novu situaciju.

c) Rasprava o pojedinim osnovnim pitanjima koja su izabila na površinu uslijed nononastale situacije i u vezi s položajem i daljnjim radom KPJ.

d) Definiranje zaključaka i smjernica za daljnu djelatnosti KPJ.

Ono što čini bit analize i zaključaka Majskog savjetovanja i od čega zapravo treba početi u spoznavanju njegova značenja, jest formuliranje osnovne zadaće KPJ: organiziranje oslobodilačke borbe protiv okupatora i njegovih domaćih saveznika, ali borbe koja je tijesno povezana s borbom za socijalno oslobodenje. Na analizi nastaloga povijesnog trenutka rukovodstvo KPJ zapravo je temeljilo dalekosežnu spoznaju o neophodnosti odstupanja buržoazije s historijske pozornice i nastupa radničke klase kao vodeće društvene sile. Izražavajući time vitalne interese najširih slojeva jugoslavenskih naroda i narodnosti, KPJ je ujedno pristupila još jačem stvaranju njihova borbenog bratstva i jedinstva. Upravo je to postala životna zadaća partijskog i vojnog rukovodstva narodnooslobodilačkog pokreta, jer je to bila osobito značajna protuteža politici okupacijskih sila i njihovih pomagača. S druge strane, to je bio pravi ključ sprečavanju međusobnoga krvavog obračuna, na čemu je neprijatelj radio. Ujedno je to bilo glavno jamstvo za ostvarenje osnovnog uvjeta pobjede, a to je da će NOB biti zajednička borba svih jugoslavenskih naroda i narodnosti. Na putu ostvarivanja tih ciljeva, KPJ je od početka izražavala svoju spremnost i radila na tome da se poveže s grupama i pojedincima iz bivših građanskih stranaka, koji su bili voljni boriti se za te ciljeve.⁶¹

Majsko savjetovanje posebnu je pozornost obratilo analizi uzroka onako munjevitog sloma Kraljevine Jugoslavije u travanjskom ratu. U toj je analizi rukovodstvo KPJ istaklo nekoliko presudnih činilaca: politiku nacionalnog tlačenja koju su provodili režimi velikosrpske buržoazije više od dvadeset godina; sporazumašku politiku između jugoslavenskih buržoazija na račun širokih narodnih slojeva; laviranje u vanjskoj politici između zapadnih i nacifašističkih sila; nespripremljenost režima za otpor agresoru, unatoč činjenici da je KPJ neprestano upozoravala na sve veću opasnost od fašizma, osobito nakon okupacije Austrije 1938. god.; ulogu »pete kolone«, koja, po ocjeni KPJ, nije obuhvaćala samo separatističke i nacionalističke elemente, nego jednako tako grupe i pojedince u najvišim režimskim ustanovama.

Analiza glavnih obilježja okupacijsko-kvislinškog sistema postavila je na Savjetovanju težište na isticanje krvavog nasilja i terora koji provode okupatori i njihovi pomagači. Naglašavajući činjenicu da su sve jugoslavenske zemlje postale žrtvom nekoliko imperijalističkih osvajača, rukovodstvo KPJ analiziralo je situaciju u svakoj od njih i u skladu s tadašnjim specifičnostima formuliralo glavne zadatke svakoj nacionalnoj i pokrajinskoj organizaciji.

⁶¹ Sudionici Savjetovanja zasigurno su mogli biti obaviješteni od Tita, Kardelja i slovenskih delegata o akciji osnivanja Protimperijalistične fronte, kasnije preimenovane u Osvobodilnu frontu (usp. i nap. 40).

Savjetovanje je upozorilo na glavne činioce koji treba da karakteriziraju pur stvaranja široke društveno-političke osnove narodnooslobodilačke borbe. Pred komuniste je postavljen kao temeljni zadatak da u najširim narodnim masama uporno rade na razotkrivanju pravog karaktera uloge kvasilniških režima i snaga. Uz to je posebno naglašeno da treba isto tako razotkrivati i one građanske snage koje se verbalno izjašnjavaju protiv okupatora, ali koje nisu spremne prihvatiti oslobodilačku borbu. Tim snagama je pripadala i jugoslavenska vlada u izbjeglištvu. Uz to se komunisti moraju odlučno suprotstavljati političkoj propagandi okupatora kojemu je glavni cilj izazivanje bratoubilačkog rata.

U tom procesu stvaranja društvene osnove oslobodilačke borbe Savjetovanje je osobito istaklo potrebu što šireg privlačenja seljačkih masa u borbu. U vezi s tim, Savjetovanje je oštro osudilo svaku sektašku politiku, koja može biti ozbiljna kočnica okupljanju širokih narodnih slojeva.

Kad se govori o karakteru konkretne političke akcije KPJ u tadašnjoj situaciji, Savjetovanje je istaklo da je potrebno prilagoditi se novim uvjetima i pronaći nove metode rada. S obzirom na širinu političkog pokreta kojemu se KPJ stavlja na čelo, a kojemu okosnicu treba da čini savez radnika i seljaka, Savjetovanje je naglasilo i potrebu širenja političke organizacije koja treba da obuhvati »najbolje elemente« radničke klase, seljaštva i inteligencije.

U vezi s tim Savjetovanje je posebnu pozornost posvetilo vojnim pripremama. Radi što uspješnije organizacije tih priprema (prikupljanje oružja, obavljanje vojne obuke, organiziranje obavještajne službe, stvaranje udarnih grupa i dr.), odlučeno je da se, po uzoru na Vojni komitet pri CK KPJ, i pri partijskim rukovodstvima širom zemlje osnivaju vojni komiteti. Jedna od bitnih i najznačajnijih ocjena rukovodstva KPJ na Savjetovanju sastojala se u odlučnom suprotstavljanju svim optužbama koje su potjecale iz velikosrpskih krugova: da hrvatski narod snosi glavnu krivicu za »brzu kapitulaciju jugoslavenske vojske«. U vezi s tim u zaključcima Savjetovanja ističe se ovo: »Optužuje se hrvatski narod zbog izdajstva jedne neznatne frankovačke slike, koja je pomoću bajoneta imperijalističkih osvajača zajašila na grbaču hrvatskog naroda. Takva optužba duboko vrijeđa osjećanja potlačenog hrvatskog naroda koji nema ništa zajedničko sa izdajom frankovačke gospodske bande, kao što nema ništa zajedničko ni srpski narod sa izdajničkom klikom vladajuće srpske gospode. Ali srpski narod predobro zna da je glavni krivac sadašnje njegove tragedije, kao i tragedije svih naroda Jugoslavije, baš srpska reakcionarna vladajuća buržoazija i nju će u prvom redu pozvati na odgovornost kada za to kućne čas. Ona je glavni krivac svega zla koje je zadesilo kako srpski tako i ostale narode Jugoslavije.«⁶²

Politička situacija u Hrvatskoj nakon 10. travnja, tj. nakon proglašenja ustaške NDH, izazvala je znatnu pozornost Majskog savjetovanja. U zaključcima savjetovanja dane su ocjene situacije u svim jugoslavenskim zemljama nakon sloma i okupacije zemlje, ali je u tom sklopu Hrvatskoj posvećena najveća pozornost. Činjenica da je proglašena NDH i da je

⁶² J. Broz Tito, *Sabrana djela*, tom 7, 29.

ustaška skupina svoj dolazak na vlast objašnjavala kao ostvarenje težnji hrvatskog naroda za svojom državom i nezavisnošću, bila je bez sumnje dovoljan razlog da rukovodstvo KPJ izloži svoje gledište o tim pitanjima. Ono je, dakako, bilo najtješnje povezano i s određenjem zadaće KP Hrvatske u daljnjem razvoju. U toj ocjeni političke situacije u Hrvatskoj Majsko savjetovanje u svojim zaključcima istaklo je dva značajna momenta koji osjetno produbljenije objašnjavaju razvoj događaja, unoseći više svjetla u razumijevanje čvorišta osnovnih pitanja koja su presudna za daljnji razvoj političke situacije. To je prvenstveno isticanje karaktera političke svakodnevice u Hrvatskoj koju obilježava krvava politička praksa ustaškog režima, ali i zazor hrvatskog naroda prema tom režimu. KP je odlučno odbijala optužbe, koje joj je tada upućivala ustaška propaganda, da su komunisti »protiv nezavisnosti hrvatskog naroda«. U vezi s tim u zaključcima Savjetovanja ističe se: »Razumije se da je to obična laž i kleveta. Mislimo da je dovoljno dobro poznato većini hrvatskog naroda, a i nekim frankovcima koji su sjedili na robiji zajedno s komunistima, da smo mi, komunisti, baš zbog toga i navukli veliku mržnju na sebe od strane velikosrpske buržoazije što smo se borili za nacionalno oslobođenje ugnjetenih naroda Jugoslavije, a u prvom redu hrvatskog naroda. Istina je da smo mi protiv takve 'Nezavisne Države Hrvatske' kakva je danas, kakvu su skrpi li Pavelić i njegova bratija zajedno sa Mussolinijem i Hitlerom, jer to nije nikakva nezavisna država Hrvatska, nego obična talijanska provincija, objekt pljačke njemačkih i talijanskih imperijalističkih razbojnika. Protiv takve 'nezavisne' države Hrvatske nismo samo mi, već i 99 posto hrvatskog naroda.«⁶³

Na Savjetovanju je posebno istaknuto da u vođenju oslobodilačke borbe komunisti Hrvatske treba da budu »ona spona koja će povezivati borbu hrvatskog naroda sa borbom ostalih ugnjetenih naroda Jugoslavije za njihovo oslobođenje«.

Svi navedeni momenti dovoljno pokazuju da je na Majskom savjetovanju jasno formulirana programska osnova narodnooslobodilačke borbe. KPJ je bila na sigurnom putu da stekne još veći ugled i utjecaj u narodu. Dakako da su sve to bili zadaci koji su od komunističkih zahtijevali maksimalne napore i samoprijegor.

»Uspjeh u radu naše Partije pod današnjim uslovima« — istaknuto je na Savjetovanju — »zavisi od pravilnog prilaženja svim ovim problemima, od neumornog rada i aktivnosti članova Partije, od toga da svaki član Partije da od sebe sve i da bude svjestan svih sudbonosnih događaja i zadaća koje stoje pred Partijom. Svako životarenje i neko očekivanje boljih vremena jeste štetno i opasno za interese proletarijata.«⁶⁴

Osnovna spoznaja za KPJ bila je, dakle, činjenica da je ona jedina politička snaga u zemlji koja je spremna povesti oslobodilačku borbu naroda i narodnosti Jugoslavije za njihovo nacionalno i socijalno oslobođenje. Osudivši komadanje Jugoslavije, rukovodstvo KPJ je izrazilo jasan stav ne samo da KPJ nastavlja svoju djelatnost kao jedinstvena politička snaga i organizacija, bez obzira na granice u podijeljenoj zemlji, nego da

⁶³ Isto, 33.

⁶⁴ Isto, 64.

svoju djelatnost prenese i na područje Istre i Slovenskog primorja, tj. da u oslobodilačku borbu pokrene i tamošnje hrvatsko i slovensko stanovništvo, koje se već dva desetljeća nalazilo pod režimom talijanskog fašizma i pritiskom njegove denacionalizatorske politike.

Rukovodstvo KPJ na čelu s Titom nastavilo je ubrzanim radom na daljnjim pripremama za oružanu oslobodilačku borbu. U svim krajevima Jugoslavije održavali su se sastanci nacionalnih, pokrajinskih i drugih partijskih rukovodstava, brojne konferencije i sastanci partijskih organizacija, na kojima su razmatrani i objašnjavani zaključci Majskog savjetovanja i donošene odluke o daljnjoj djelatnosti komunista u pojedinim dijelovima zemlje. S obzirom na položaj i ulogu KPJ u novoj situaciji Tito je u svom izvještaju rukovodstvu Kominterne ukazao na dva bitna momenta. Prvi se odnosio na činjenicu da je KPJ »sačuvala kontinuitet u svome radu i međusobne veze« te da partijska rukovodstva na čelu sa Centralnim komitetom obavljaju svoje funkcije. Drugi moment ogledao se u tome što je KPJ »ostala jedinstvena, a CK rukovodi nesmetano u svim oblastima okupirane zemlje i ima redovne veze s tim oblastima«, unatoč tome što je Jugoslavija podijeljena. Tu činjenicu Tito potvrđuje upravo održavanjem Majskog savjetovanja. U vezi s tim Tito obavještava da su pojedini članovi CK KPJ otišli »u pojedine pokrajine da sprovedu na terenu odluke Savjetovanja i da rukovode radom Partije. Riješeno je da se primi u Partiju veći broj novih članova, osobito radnika i seljaka, koji su provjereni u posljednjim borbama«. To će naredno razdoblje veoma brzo potvrditi. U roku od tri mjeseca članstvo KPJ je od 8000 povećano na 12.000, a SKOJ-a od 30.000 na oko 50.000 članova. Iz toga nedvojbeno proizlazi da je Savjetovanje posvetilo osobitu pažnju organizacionim mjerama KPJ, u prvom redu pripremama za oružanu borbu, o čemu su donesene odgovarajuće odluke.⁶⁵

Spoznaje koje su ponikle u analizama travanjskih sastanaka i Savjetovanja, 4. svibnja, u Zagrebu dobile su svoju formulaciju u zaključcima i smjernicama za partijsko članstvo širom zemlje. Kardelj je Savjetovanje označio kao »širu konferenciju, na kojoj je zauzet jasan kurs za dalji rad na liniji pripreme oružanog ustanka [...]«. ⁶⁶

Time se završila početna etapa u formuliranju i provođenju strategije KPJ u pokretanju narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji. Ta se etapa podudarala s boravkom Tita i Političkog biroa CK KPJ u Zagrebu. Ubrzo nakon Majskog savjetovanja Tito i uže rukovodstvo KPJ prešli su iz Zagreba u Beograd.

⁶⁵ »Pošto zapisnici sa Savetovanja nisu sačuvani, ne može se reći kako su te odluke bile formulirane i obrazložene, ali posrednim putem, na osnovu akcije Partije neposredno posle Savetovanja, može se zaključiti da su se one odnosile na: raspored članova Centralnog komiteta Partije u pojedinim pokrajinama radi rukovođenja borbom protiv okupatora; preseljenje Politbira Centralnog komiteta Partije u Beograd; osnivanje i rad vojnih komiteta pri nacionalnim i nižim partijskim rukovodstvima i rad na neposrednoj pripremi za oružanu borbu protiv okupatora« (*J. Marjanović, Ustanak i NOP u Srbiji 1941, n. dj., 60—61*).

⁶⁶ *E. Kardelj, Iz uspomena na revolucionarni rad, n. dj., 310.*